

Культурологія

УДК 168.522

Наталія Дмитрівна Ковальчук
доктор філософських наук, професор,
професор Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв

КУЛЬТУРА ЯК ФОРМА РОЗКРИТТЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ

У статті аналізуються основні риси культури, які впливають на формування і розкриття внутрішнього світу монадної особистості. В цьому контексті розглядається сутність духовного народження людини та статус символічної мови культури.

Ключові слова: духовне народження людини, культура, монадна особистість, символічна мова культури, таїна.

In this article is analyzed the main features of culture which influence the formation and developing of the entire world of monad individuality. In this context is considered the essence of the spiritual human's birth and status of culture's symbolical language.

Keywords: human's spiritual birth, culture, monad individuality, symbolical nature of culture, mystery.

Кінець тисячоліття стимулює підведення підсумків попередньої історії. Вражаючі досягнення науково-технічної революції, особливо в розвинутих країнах, за виразом В. Гейзенберга, стали тільки засобом зробити пекло більш комфортним для проживання. Оскільки техніка вирішує проблеми, які сама ж створює. І серед цих проблем на перший план висувається проблема антропологічної кризи людини, яка має планетарний масштаб. Для вирішення проблеми антропологічної кризи людини необхідно передусім усвідомити негативні наслідки дії людини на природу, соціум і культуру.

Нині, коли антропологічна криза стала загрозою існування людства, на перший план висувається нова істотна сила – культура – універсальний засіб духовно-практичного засвоєння як природи, так і історії. Універсальність культури призводить до того, що культура маніфестує всезагальність людської екзистенції. Культура в такому широкому розумінні здатна вступати в конкуренцію з універсальністю природи та історії. Інакше кажучи, в постіндустріальному суспільстві культура стає внутрішнім сенсом спілкування і формування монадної особистості. Саме ці обставини і зумовили актуальність теми дослідження.

Метою статті є розкриття сутності культури у формуванні внутрішнього світу особистості. Для реалізації цієї мети необхідно вирішити декілька завдань: 1) визначити сутність поняття культури; 2) показати сутність та значення духовного відродження людини в контексті культури; 3) розкрити сутність символічної мови культури; 4) з'ясувати роль таїни в розкритті внутрішнього світу людини.

Проблема визначення сутності культури була предметом активних наукових розвідок в останні двадцять років. Можна відокремити декілька груп визначення поняття "культура". Перша група – соціологічні визначення – ґрунтуються на опозиції природи і культури. Друга група визначень – аксіологічна – культура розглядається як сукупність матеріальних та духовних цінностей. Третя група визначень – технологічна, в якій культура є загальним алгоритмом людської діяльності. Четверта група – історична – в ній культура визначена як актуалізація смислового потенціалу творчої діяльності та відтворення людської історії у її потенційності (С. Б. Кримський).

Для розкриття феномена культури важливо зупинитися на зв'язку культури з діяльністю. Діяльність окреслює предметну сферу культури, конфігурації її змісту. Так, як значний культурний крок людства розглядалося у ХУ ст. демонстративне сходження Петрарки на гору з метою милування пейзажем, що знаменувало утвердження ціннісно-смислового статусу пленеру. З переходом від каботажного плавання до мореплавства у далеких просторах море перестало розглядатися як зона смерті і набуло у людській свідомості культурної гідності. Аналогічно була розкрита краса ночі, яка споконвічно вважалася часом злочинців, виявів природних катаклізмів, втілення ворожих людині сил.

Розмаїття дефініцій культури не виключає інших її дефініцій. Найбільш виразним нам видається розуміння культури, яке, користуючись думкою Гайдеггера, можна визначити як формування вищих якостей людини з погляду вищих сенсів. Але, щоб розкрити сутність зазначеного визначення культури в контексті нашого дослідження, ми передусім зупинимося на особливостях розуміння особистості в сучасних умовах глобалізації. Протягом багатьох століть у теологічних та філософських системах домінував пла-

тонівський принцип верховенства загального над індивідуальним. На перший план філософського дискурсу висувався не принцип верховенства загального над індивідуальним, а заперечення будь-якої абсолютизації, тобто принцип монадності. З цієї точки зору, ціле викликає плюралістичність форм свого існування, кожна з яких може стати індивідуальним втіленням загального, і навпаки – індивідуальне це не одينية, а єдине, здатне втілювати весь світ, спресований у межах особистості.

У ціннісному відношенні такі монадні особистості, як Я. Корчак та мати Марія, О. Д. Сахаров, О. І. Солженіцин, Іван Павло II, значать значно більше, ніж масові політичні партії. Сама особистість в її монадній реалізації набуває функції автопортрету людської спільноти.

Разом з вагомистю принципу монадності зростає і значення самовизначення особистості. Проблема духовності, яка безпосередньо торкається культури, стосується передусім відповіді на питання входження людини в екзистенційні кордони ситуації буття. Це питання про сенс буття, про вибір свого життєвого шляху, про свою місію та долю. З такими питаннями пов'язана вища інстанція людської духовності. При цьому важливо підкреслити, що проблема духовності асоціює не стільки тайну питань, скільки тайну відповідей, які цілком належать особистості і надзвичайно складні. Сутність проблеми духовності полягає в особливому засобі самобудівництва особистості, її самовдосконалення. Сутністю цього процесу є духовне народження людини.

Проблема духовного народження людини червоною ниткою проходить через усю культурну спадщину європейської культури. В даному контексті ми хотіли б звернутися до інтерпретації цієї тези на прикладі двох джерел: теологічного (на прикладі нічної бесіди Никодима з Ісусом Христом в Євангелії від Іоанна) та філософської спадщини Григорія Сковороди, які інтерпретують цю тезу. Як відомо, Ісус Христос у нічній розмові з Никодимом проголошує, що у Царство Боже можуть увійти тільки люди, народжені від Духа і води. Тобто йдеться про друге духовне народження людини, яке відбувається згори і означає, що людина, розбудовуючи свій духовний потенціал, вибудовує в собі ту вертикаль, яка з'єднує її з Богом і Царством Небесним.

Звертаючись до філософської спадщини відомого українського філософа Григорія Сковороди, ми знаходимо розробку ним проблеми духовного народження людини. Необхідність розробки цієї проблеми зумовлена передусім коперніанським переворотом у свідомості західноєвропейської людини та кризою, яка виникла на цьому тлі. Річ у тому, що Коперник довів, що людина не може бути центром всесвіту, і це вдарило по антропоцентризму як головному принципу доби Відродження. Г. Сковорода вирішив цю проблему. Він показав, що людина не може бути центром всесвіту фізично, але духовно і символічно вона є центром всесвіту.

Розробляючи концепцію духовного преображення людини, Г. Сковорода, з одного боку, розвиває свої ідеї в напрямі суголосному німецькій містиці (М. Еккарт, Я. Бьоме), а з іншого – спирається на досвід осмислення цієї проблеми українськими книжниками кінця XVI – початку XVII ст. (зокрема Іваном Вишеським, діячами братства Острозького культурно-освітнього центру).

Дмитро Чижевський, розглядаючи науку Г. Сковороди про внутрішню людину, відокремлює чотири ступені її пізнання: перший ступінь є підготовчим і полягає в усвідомленні того, що є внутрішня людина, другий ступінь – спроба пізнання в собі внутрішньої людини, третій ступінь – це боротьба внутрішньої людини, четвертий ступінь – розквіт внутрішньої людини, яка набуває божественних атрибутів [1, 104-107].

Філософ відношення людини до божественного буття символізує у кількох образах. Людина – це посуд, який можна наповнити, божественне буття людини – скриня, де заховано святі образи (цьому присвячено діалог в "Іконі Алкавіадській"; порівняння людини з "одягом" Бога: "ти (людина. – Н. К.) – риза, а він (Бог. – Н. К.) – тіло [2, 159]". До символіки, яка характеризує відношення людини і Бога, наближається твердження про "приятелювання з Богом". Образи, які йдуть у цьому напрямі, підкреслюють "близьке", "довірене" ставлення до Бога, без якого неможливе духовне народження людини та її духовне зростання і самовдосконалення. Духовне народження людини пов'язане з прилученням до таких чеснот, як віра, надія, та любов, які в працях великого українського філософа виступають найвищим проявом людського і позалюдського буття.

Сутність віри полягає у визнанні вищого начала та необхідності служити йому. Етичний зв'язок любові, згідно з ідеями філософа, реалізується у власних якостях людини, її стосунках з іншими, ставленні до Всевишнього, в яких справжня духовна любов приємна, солодка, животворна. Віра, надія та любов сприяють поміркованості у житті. Вони впливають на волю, стримують бажання, непотрібне роблять зайвим, спрямовують дії на добро, творять його.

У процесі духовного народження людини, яке розкриває її внутрішню сутність, людина помічає виклик абсолютного і трансцендентного, перед нею відкривається дорога в метафізичному вимірі реальності, вимірі сакральної цінності культури. Відомо, що в пізнанні такого роду відбувається поворот очей душі, коли виникає зворотна перспектива і починається рух не від об'єкта до суб'єкта, а суб'єкта до об'єкта. Це прорив до нової реальності (по той бік добра та зла), прорив до царини вічних цінностей. У світлі цієї нової реальності людина утворює свою "нову землю" і своє "нове небо", тим самим розкриваючи свій внутрішній світ.

У літературі початок цього нового руху від суб'єкта до об'єкта називають "пункт еквіноксу" [3, 163]. Саме в цьому пункті людина, зазираючи у безодню буття, потрапляє у світ вічних духовних цінностей, які розкривають її внутрішній світ.

Саме у пункті еквіноксу відбивається перехід пізнання до переживання абсолюту, про який писав О. Шпенглер. "Алгебраїчні тіла, простори багатьох вимірів, трансцендентні утворення теорії груп та теорії множин, системи неевклідових теорій – всі вони вже не мають виключно мисленнєвого походження і для певного розуміння їхніх глибинних метафізичних основ необхідні певні різновиди візіонерського ясновачення... Тут спроба зводиться до внутрішнього переживання, а не тільки до пізнання. Ці форми, що народилися в ім'я певної культури як вираз найглибших таємниць і світовідчуття, відкривають посвяченим наші то основу їхнього існування. Потрібно, щоб ці творіння діяли на нашу душу, як інтер'єр соборів, як вірші янголів у Пролозі "Фауста", як кантати Баха, для цього необхідні щасливі та рідкісні моменти" [4, 72-73].

Однією з суттєвих ознак культури є її символічна мова. Проблема символу причетна до сутності культурної діяльності, якщо символ не розглядати як елементарний знак. Символ, на відміну від знака, є особливим способом заміщення речей на знаки. Він не вичерпується, подібно до терміна, одним конкретним значенням, а допускає можливість нескінченного значущого.

Кожній культурі притаманна символіка, що її і виражає. Так, можна говорити про коло, колесо та мумії, як символи пізнання в архаїчних культурах; про емблематику загальних стихій (води, землі, повітря, вогню) в античній культурі, про роль в її знаковому устрої статуї (як символу ейдосу), про алегоризм давньогрецьких гімнів сонцю і математичну мову Евкліда, про собор і літургію як символи абсолютного у середньовічній культурі. Під сигнатурою образів Мадонни та лютневої музики в мистецтві, пантеїстичного сприйняття світу та парадигм годинника в науці розкривається сенс культури ренесансу.

Людина інколи навіть свідомо звертається до символу як до особливого вторинного псевдожиття свідомості, щоб наблизитися до буттєво недосяжного, чи, навпаки, захистити себе від того, що табуовано інстинктом. Смерть, наприклад, не можна пережити і описати в межах індивідуального досвіду. Ось чому, як зауважує М. К. Мамардашвілі, для людини її власна смерть не факт самосвідомості, а символ закону існування.

Символізм, відтак, не лише мова культури, а й стан життєдіяльності людини та її свідомості. У цьому ракурсі культура є сферою опредмечення і розпредмечення символічного досвіду людства. "Констатуючись як процес і наслідок переведення стихійності людського існування у світ людського буття, культура перетворює об'єкти на знаки людської діяльності, символи входження людини в універсум" [5, 18], – зазначає відомий український філософ С. Б. Кримський.

"У пункті еквіноксу приходить свідомість "третьої правди", тобто ті царини істини, що підіймаються над боротьбою альтернатив" [6, 163], – продовжує український філософ. Свідомість третьої правди є проявом особистого відчуття того важливого факту, що справжня істина перебуває поза межами боротьби сторін в іншому вимірі.

Але для того, щоб людина опинилася в іншому вимірі, їй потрібно передусім піднести світ звичайної реальності, в якій панують загальні необхідні і примусові істини як глибу, навалитися на неї і ціною максимальних зусиль стрибнути в інший світ – світ гармонії. Р. Декарт висловив основні мотиви, які спрямовують рух людського духу в інший світ: 1) Світ завжди новий, і в ньому ніби ще нічого не відбулось, а якщо щось відбудеться, то тільки з тобою; 2) В ньому завжди є місце, і воно на тебе чекає; 3) Без тебе у світі не буде порядку, істини і краси.

Відтак, людина вирушає в далекий світ пошуку свого особистого духовного шляху, який може розкрити її внутрішній світ через спілкування з вічними цінностями культури.

Розкриття внутрішнього світу людини пов'язане з пошуком таїн. Передусім таїн свого буття, осягнення загадки, що вічно виникає: "Що таке людина?", "Як знайти своє справжнє ім'я?", "Як народитися вдруге не від плоті а від Духа?". Відповіді на ці питання завжди драматичні і потребують від особистості мужності і рішучості. Ось я про це писав О. Герцен: "Наше життя - постійна втеча від себе, нібито докори совісті переслідують, лякають нас. Як тільки людини стає на власні ноги, вона починає шуміти, щоб не чути голосів, що лунають всередині (...) накладає на себе страшні тягарі, і вони їй все-таки здаються більш легкими, ніж загрозлива істина, що дремає всередині. У цьому побоюванні дослідження, щоб не бачити нікчемності того, що досліджується, у цій штучно створеній заклопотаності ми проходимо життям спросоння та помираємо в чаду нісенітниць та дрібниць, так і не прийшовши до таїн" [7, 17-18].

Таїна має свою сутність, свої особливості. Передусім це жива істота, яка не стоїть перед нами і пасивно чекає, коли ми підійдемо до неї і візьмемо її. Ми хвилюємося, мучимося, рвемося до таїни, але таїні теж щось треба від нас. Вона також, мабуть, стежить за нами і боїться нас. І якщо все ж таки не скинула з себе завіси, то це відбулося не випадково. Крім того, таїною не можна володіти назавжди, як володіють істиною. Вона приходить і відходить, і коли вона покидає посвяченого, він стає найнікчемнішою людиною з нікчемних людей цього світу.

Відтак, культура безпосередньо формує внутрішній світ людини, в індустріальному суспільстві культура стає внутрішнім сенсом спілкування і формування монадної особистості. Культура пливає на монадну особистість в контексті формування вищих якостей людини з погляду вищих сенсів. Сутність цього процесу відбивається в проблемі духовного народження людини, як в особливому засобі самобудівництва особистості, її самовдосконалення, розкриття таїни свого існування. В розкритті внутрішнього світу людини велике значення має символічна мова культури. У цьому ракурсі культура є сферою опредмечення і розпредмечення символічного досвіду людства.

Використані джерела

1. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Д. Чижевський. – Варшава, 1934.
2. Сковорода Г. С. Розмова названа алфавит, або буквар світу / Г. С. Сковорода: твори у 2 т. – К.: Обереги, 1994. – Т. 1.
3. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С.Б. Кримський. – К., 2008.
4. Шпенглер О. Закат Європи / О. Шпенглер. – М., 1923.
5. Кримський С. Б. Ранкові роздуми / С.Б. Кримський. – К., 2009.
6. Герцен А. И. С того берега. Избранные философские произведения: в 2 томах / А.И. Герцен. – М.: Политиздат, 1948. – Т.2.

УДК 008:002

Валентина Павлівна Дячук

кандидат культурології,
заслужений працівник культури України,
проректор Київського національного університету
культури і мистецтв

КОМУНІКАТИВНІ ВИМІРИ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ПРОСТОРУ

Вивчення комунікативної культури телебачення як особливого виду інтерактивної реальності в її системотворчому аспекті логічно передбачає одночасне осмислення феномена прямого телеефіру, що поєднує реальії безпосереднього зв'язку з аудиторією та головні ознаки екранної естетики. Особлива актуальність проблеми комунікативної культури прямого телеефіру полягає в тому, щоб визначити, наскільки онтологічні реальії історичного і культурного буття людини в просторі можливих комунікацій поєднуються з можливостями її самоздійснення, наскільки людина відчуває повноту буття в екранному світі, наскільки ця людина, збагачена чи, навпаки, переобтяжена інформацією, здатна в просторі культури розуміти її як смислбуттєву реальію. Прямий ефір як певний зворотний зв'язок, як співтворчість, співучасть в екранному дійстві, як реальії самодостатнього визначення особистості на екрані має свою онтологію екранного світу. Зазначені проблеми надзвичайно гостро постають в контексті політтехнологічних реальій, що передбачають ідейну боротьбу комунікативних спільнот.

Ключові слова: комунікація, комунікативна культура, телевізійний ефір, телекомунікація, інтеракція.

The study of the communicative culture of television as a special type of interactive real backbone in its logical aspect involves the simultaneous understanding of the phenomenon of direct television, combining the realities of direct communication with the audience and the main features screen aesthetics. The special relevance of the communicative culture of direct television is to determine how ontological reality of the historical and cultural human being in the space of possible communications capabilities combined with itself realization how a person feels full-screen existence in the world, how the man enriched or vice versa overloaded information in the space of culture can understand it as sense-being reality. Thus, the broadcast as some feedback as co-authorship, participation in the action screen as the realities of self-determination of personality on the screen has its own ontology-screen world. These are extremely serious problems arise in the context of politico-technological realities that provide ideological struggle communicative communities.

Keywords: communication, communicative culture, television broadcasting, telecommunications, interaction.

Проблема комунікативної культури телебачення однаковою мірою стосується як теорії культури, так і комунікології як певної її диференції. Становлення комунікології як самостійного напрямку культурології є феноменом рефлексії в контексті техногенної культури. Підставою для такого твердження є не тільки стрімке збільшення кількості публікацій, а й визначення нової проблематики й методики досліджень, тенденції до інтеграції різних знань про комунікацію. Формування нового напрямку зумовлено становленням низки нових гуманітарних і соціальних наук, які вивчають інформаційне суспільство й такі його складові, як інформація і засоби масової комунікації. За умов інформаційно-комунікативної революції, остання розглядається як засіб зв'язку об'єктів матеріального та духовного світу, спілкування, передачі й сприйняття інформації на різних рівнях людської взаємодії.

Історія комунікації телебачення є не лише спілкування, не лише передача інформації, а й всезагальний образ часовості як такої, образ, який в певний час говорить людині в її буттєвому просторі, екранному світі, що вона – людина ХХ-ХХІ століття, вона може не лише реагувати на сигнали екранного мас-медіа, а й брати участь в цих подіях. Більше того, бути їх співучасником. Ці ознаки комунікації властиві прямому ефіру як певній співпраці, співучасті реципієнта та продуцента інформації. Ми вже